

Agata A. Kluczek

Sfera topiczna wyobrażeń w mennictwie cesarza rzymskiego Floriana (276 rok)

Wieki Stare i Nowe 3(8), 36-58

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

AGATA A. KLUCZEK

Sfera topiczna wyobrażeń w mennictwie cesarza rzymskiego Floriana (276 rok)

Po śmierci Aureliana — jak czytamy w *Breviarium* pióra Eutropiusza — „Tacitus [...] suscepit imperium, vir egregie moratus et rei publicae gerendae idoneus. Nihil tamen clarum potuit ostendere intra sextum mensem imperii morte praeventus. Florianus, qui Tacito successerat, duobus mensibus et diebus XX in imperio fuit neque quicquam dignum memoria egit. Post hunc Probus, vir inlustris gloria militari, ad administrationem rei publicae accessit [...]. Hic cum bella innumera gessisset, pace parata dixit brevi milites necessarios non futuros. Vir acer, strenuus, iustus et qui Aurelianum aequaret gloria militari, morum autem civilitate superaret”¹. We fragmencie tym pada znamieny komentarz oceniający rządy i osobę Floriana. O ile obaj władcy, których imiona sąsiadują z jego imieniem w cytowanym tekście: Tacyt oraz Probus, to — nawet w tak krótkiej i powierzchownej charakterystyce — zasłużeń dla Rzymu władcy i osobowości na „tronie” w Imperium Romanum w III wieku, o tyle Florian — w zestawieniu z nimi — nie tylko nie zasługuje na pozytywną ocenę podsumowującą jego rządy, ale nawet sam staje się jakby niegodny wzmianki. Jego panowanie jest jedynie krótkim przerywnikiem między rządami wybitnych, wielkich mężów. Klamrą zamykającą przytoczony fragment dziejów Cesarstwa Rzymskiego jest imię Aureliana — władcy, wydaje się, największego spośród przywoływanych.

Faktycznie, zwłaszcza w porównaniu z rządami Aureliana i Probusa, ale także Tacyta, władztwo Floriana (M. Annius Florianus) przedstawia się mało wyraziście. W purpurę cesarską został on przyodziany wczesnym latem

---

¹ Eutr., IX 16—17,2.

276 roku, kiedy to w Azji Mniejszej — w wyniku choroby² lub spisku wojskowego³ — zmarł, powracając z wyprawy gockiej i kierując się w stronę Europy, cesarz Tacyt. „Sukcesję” po nim objął dotychczasowy prefekt pretorianów Florian⁴, który powoływał się, jak głosi tradycja, na rodzinne więzy z Tacytem⁵. Istotniejsze jest, że po tym, jak wojsko proklamowało go imperatorem, został on uznany przez senat⁶. Ten akt aprobaty senatu zdejmował z wyniesionego przez armię Floriana piętno uzurpatora i dawał mu legalną pozycję w Rzymie. Rządy Floriana wszelako wypełniła walka zbrojna i rywalizacja polityczna. Kontynuował on kampanię przeciw barbarzyńskim Gotom, w której już jego poprzednik odnosił sukcesy. Musiał także zmierzyć się z rywalem do władzy imperialnej — Probussem. Wystąpienie tego pretendenta, wspartego przez część oddziałów rzymskich stacjonujących we wschodnich prowincjach, a następnie spotkanie podległych Probusowi i Florianowi wojsk położyły szybko — po około dwóch miesiącach⁷ — kres panowaniu Floriana. Stało się to, kiedy pod Tarsem napotkał on siły Probusa, i tu w dosyć niejasnych okolicznościach został pojmany przez żołnierzy konkurenta, a następnie zabity przez swych własnych podkomendnych⁸.

Wspomniane epizody kariery Floriana i okoliczności jego rządów pozwalają widzieć w nim reprezentatywnego władcę wojskowego III wieku, jednego z tych, którzy dzięki służbie w armii rzymskiej i pozostawaniu w naj-

² Aurel.Vict., caes. 36,2 — wskazuje Tyane w Kapadocji; E.de caes. 36,1 — błędnie lokalizuje wydarzenie w Tarsie, myśląc je ponadto z okolicznościami dotyczącymi późniejszego losu Floriana.

³ Chron.a. 354, s. 148 (ed. Th. Mommsen); Euseb.Hier., chr. CCLXIII Olymp. I, s. 223 (ed. R. Helm); Cassiod., chron., s. 148, 995 (ed. Th. Mommsen); Georg.Sync., chr., s. 722 (ed. G. Dindorf); Chron.Gall. 434, s. 642 (ed. Th. Mommsen) — wskazują Pont.

⁴ HA Pr. 10,1; 13,4; Zos. I 64,1; Zon. XII 29. Informacje o stanowisku prefekta pretorianów zob. Zos. I 63,1; Zon. XII 28.

⁵ Na przykład Aurel. Vict., caes. 36,2; HA Tac. 9,6; 13,8; 14,1; HA Pr. 13,3; Polem.Silv., later., 51, s. 522 (ed. Th. Mommsen). HA Tac. 17,4 informuje, że mieli różnych ojców. Prawdopodobne jednak, że byli braćmi z tej samej matki. Ich pełne imiona brzmiały: M. Annius Florianus i M. Claudius Tacitus.

⁶ Zos. I 64,1; Zon. XII 29. Wbrew temu pisze o nim Aurel.Vict., caes. 36,2: „[...] nullo senatus seu militum consulto imperium invaserat”, a jego rządy charakteryzuje rzadko używanym w swym dziele pojęciem *dominatio*. Por. Aurel.Vict., caes. 37,1.

⁷ Źródła różnie określają czas trwania rządów Floriana, np.: 1 lub 2 miesiące — Aurel. Vict., caes. 37,1; 2 miesiące i 20 dni — Eutr. IX 16; 2 miesiące — E.de caes. 36,2; HA Tac. 14,2; Malal. XII, s. 301 (ed. B.G. Niebuhr); 88 dni — Chron.a. 354, s. 148 (ed. Th. Mommsen); Euseb.Hier., chr. CCLXIII Olymp. I, s. 223 (ed. R. Helm); Cassiod., chron., s. 148, 995; Georg.Sync., chr., s. 722 (ed. G. Dindorf); 89 dni — Chron.Gall. 434, s. 642 (ed. Th. Mommsen); 3 miesiące — Oros. VII 24,1.

⁸ Zabity w Tarsie przez własnych żołnierzy — HA Tac. 14,2; HA Pr. 10,8; 13,4; Zos. I 64,2—4; Zon. XII 29; Malal. XII, s. 301 (ed. B.G. Niebuhr); Aurel.Vict., caes. 37,1. Por.: E.de caes. 36,2; Cassiod., chron., s. 148, 995; Georg.Sync., chr., s. 722 (ed. G. Dindorf); Ioh.Ant., fr. 158, s. 600 (ed. C. Müller).

bliższym otoczeniu cesarza zyskiwali od wojskowych purpurę imperialną, a podczas swych rządów pozostawali związani z armią. W rezultacie tej „typowości” Floriana oczekiwać by można, że wyobrażenia zamieszczone na monetach emitowanych w jego imieniu i przez niego są swoistym odzwierciedleniem ówczesnej rzeczywistości. Założyć można, że pokazują głównie to, co należało do kanonu przedstawień namonetnych, aczkolwiek nie można wykluczyć, że na powierzchni owego „zwierciadła”, pokrytej konwencjonalnymi i tradycyjnymi elementami, pojawi się jednak rysa, będąca refleksem indywidualnego piętna i wynikiem burzliwych zdarzeń składających się na panowanie Floriana. Takie podejście i oczekiwania zgodne są z opinią, że mennictwo Floriana cechuje „brak wyrazistej linii programowej” oraz że na monetach tego cesarza umieszczano „ogólnikowe i topiczne hasła”⁹, czerpiąc szeroko z mennictwa poprzedników¹⁰. Opinia ta wydaje się tym bardziej trafna, że w oglądzie sumarycznym wyobrażenia zamieszczone na monetach Floriana wypadają niezbyt interesująco i mało oryginalnie na tle wyobrażeń monet bitych w imieniu i przez wspomnianych władców, których rządy z panowaniem Floriana sąsiadowały — Tacyta i Probusa¹¹. Być może właśnie dlatego mało ciekawe pod względem typologicznym mennictwo Floriana rzadko było przedmiotem analiz w literaturze¹², zresztą i samo jego panowanie — podobnie jak innych krótko rządzących władców III wieku — raczej nie stanowiło dla badaczy interesującego tematu dociekań.

Analiza emisji Floriana może jednak stać się inspirująca, jeśli popatrzymy na nie przez pryzmat tego, co stereotypowe w wyobrażeniach namonetnych w III wieku. Strategia badawcza będzie w tym przypadku polegała w pierwszej kolejności na ustaleniu — na podstawie analizy zawartości skarbów monetarnych — ujmowanej w procentach struktury typologicznej regularnie emitowanych monet¹³. Były to krążące powszechnie w obiegu pieniąż-

⁹ W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235—284 n.e.* Katowice 1990, s. 101. Por. A.A. Kluczek: *VNDIQVE VICTORES. Wizja rzymskiego wladztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku — studium porównawcze.* Katowice 2009, s. 263, 275, 294.

¹⁰ W odniesieniu do monet z Lugdunum por. P. Bastien: *Le monnayage de l'atelier de Lyon de la réouverture de l'atelier par Aurélien à la mort de Carin (fin 274—285).* Wetteren 1976, s. 45—49.

¹¹ Por. M. Weder: *Tacitus in Lyon und Rom. Zur Münzprägung des Kaisers Tacitus in den Münzstätten von Lyon und Rom.* „Numismatische Zeitschrift” 1981, Bd. 95, s. 35—47; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w mennictwie cesarza Tacyta (275—276 r. n.e.).* W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu.* Red. A. Kunisz. Katowice 1988, s. 97—111; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie...*, s. 92—102, 104—113; Idem: *Cesarz Probus. 276—282 n.e.* Katowice 1997, s. 83—101.

¹² Na przykład A. Alföldi: *Siscia, IV: Die Prägungen von Tacitus und Florianus.* „Numismatik und Numismatik” 1939—1940, vol. 38—39, s. 7—22.

¹³ W odniesieniu do jednego bądź grupy cesarzy rządzących w III wieku inną próbę — określenia na podstawie ilości typów i emisji skali obecności danego wiatku w mennictwie

nym w latach 70. III wieku antoniniani, odnowione po reformie Aureliana (*antoniniani-aureliani*), pieniądz formalnie srebrny, choć w praktyce nie tyle srebrny, ile bilonowy, zawsze utrzymujący swą nieekwiwalentność kruszcową w stosunku do wartości nominalnej. Zebrany został materiał obejmujący 778 owych srebrnych monet, które pochodzą z 11 wielkich skarbów¹⁴. Jego uzupełnienie, pozwalające na doprecyzowanie wniosków, stanowi zbiór 28 złotych monet (*aurei*) Floriana, a dodatkowo — medaliony tego władcy¹⁵.

imperialnym — realizują F. Redö: *Numismatical Sources of the Illyr Soldier Emperors' Religious Policy*. Budapestini 1973; R. Suski: *Konsolidacja Cesarstwa Rzymskiego za panowania Aureliana 270—275*. Kraków 2008, s. 229—312. Por. przedstawiony przez E. Manders (*Mapping the representation of roman imperial power in times of crisis*. In: *Impact of Empire*. Vol. 7: *Crises and the Roman Empire*. Eds. O. Hekster, G. De Kleijn, D. Slotjes. Leiden—Boston 2007, s. 285—288) pomysł bazowania na liczbie typów monet. Autorka ta uważa, że wyniki procentowe uzyskane na podstawie analizy zawartości skarbów monetarnych zbliżone są do rezultatów analizy liczby typów wskazanych w wydawnictwie *The Roman Imperial Coinage* [dalej: RIC]. Eds. H. Mattingly et al. London 1968. W długich odcinkach czasowych (Manders poddała analizie mennictwo lat 193—284) korelacje te mogą potwierdzać słuszność takiego stanowiska, niemniej metoda ta nie wydaje się słuszną w badaniach bardziej analitycznych. Dane liczbowe określające zawartość skarbów obejmujących denary (z lat 69—235) poddaje analizie C.F. Noreña: *The communication of the emperor's virtues*. „*The Journal of Roman Studies*” 2001, vol. 91, s. 146—168. Ze względu na inny niż interesujący mnie przedział czasu, inaczej definiowane kategorie wyobrażeń oraz inną metodologię wyniki, jakie Manders i Noreña uzyskali w swych badaniach, podają dalej jedynie jako pewną orientacyjną wielkość natężenia emitowania monet, na których zamieszczano konkretnie wyobrażenia.

¹⁴ Są to skarby: Blackmoor, Thibouville, Reichenstein, Nieder-Rentgen, Sainte-Pallaye, Lochhausen, Maravielle, La Venèra, Sirmium, Svetozarevo, Pleven — W. Vischer: *Der Münzfund von Reichenstein*. „*Mitteilungen der Gesellschaft für Vaterländische Alterthümer in Basel*” 1852, vol. 5, s. 41; H. v. Hammerstein, K. Wichmann, G. Wolfram: *Der Münzfund von Nieder-Rentgen*. „*Jahrbuch der Gesellschaft für lothringische Geschichte und Altertumskunde*” 1896, VIII/2, s. 28; N.A. Mouchmov: *Tajnite znaci vrhu monetite ot Serdika*. „*Annuaire de Musée National de Sofia*” 1922/1925 (1926), s. 178—195; *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*. I/1: *Oberbayern*. Ed. H.-J. Kellner. Berlin 1960, s. 173; P. Bastien, H.-G. Pflaum: *La trouvaille de monnaies romaines de Thibouville (Eure)*. „*Gallia*” 1962, vol. 20, s. 264—265; W. Kellner: *Ein römischer Münzfund aus Sirmium (Gallienus—Probus)*. Wien 1978, s. 43—44; R. Bland: *The Blackmoor Hoard*. „*Coin Hoards from Roman Britain*” [dalej: CHR] 1982, vol. 3, s. 40—41; S. Estiot: *Le trésor de Maravielle (Var)*. „*Trésors Monétaires*” [dalej: TM] 1983, vol. 5, s. 92—93; Eadem: *Ripostiglio della Venèra*. Vol. 2/2: *Tacito e Floriano*. Verona 1987, s. 89—112; N.A. Crnobrnja: *Ostava rimskog novca iz Svetozareva, Valerijan—Dioklecijan*. Svetozarevo 1987, s. 36—38; S. Estiot, M. Amandry, M. Bompaire: *Le trésor de Sainte-Pallaye (Yonne): 8864 antoniniens de Valérien à Carin*. TM 1994, vol. 14, s. 95.

¹⁵ S. Estiot: *L'or romain entre crise et restitution, 270—276 ap. J.-C., II. Tacite et Florian*. „*Journal des savants*” 1999, fasc. 2, s. 423—427; Eadem: *Monnaies de l'Empire romain: XII/1. D'Aurélien à Florian (270—276 après J.-C.)*. Paris 2004, s. 314—429. Szczególnie cenna jest ta ostatnia praca, w której autorka, bazując na zbiorach numizmatycznych paryskiego Cabinet des médailles, ale wykorzystując również inne kolek-

W drugiej kolejności porównane zostaną uzyskane wyniki ze wskaźnikami określającymi natężenie podejmowania wątków tematycznych w mennictwie poprzedników Floriana oraz wykazane zostaną zgodności lub rozbieżności w tym zakresie. Dysponujemy możliwością skonfrontowania tematów namonetych podejmowanych w imieniu Floriana z tymi lansowanymi w dobrze rozpoznanym już mennictwie jednego z wielkich cesarzy III wieku — Aureliana. Tematy w mennictwie tego ostatniego określone zostało na podstawie wyobrażeń umieszczonych na 19 406 monetach srebrnych (w przeważającej masie to *antoniniani* i *aureliani*, mało liczne są *denarii* i *quinarii*)¹⁶. W takim retrospektywnym ujęciu dalszego materiału do porównań dostarcza mennictwo Klaudiusza II, obejmujące jego 21 499 antoninianów¹⁷. Można również

cje publiczne, prywatne i katalogi aukcyjne, porządkuje mennictwo m.in. Floriana, podaje nowe propozycje odnośnie do chronologii i proveniencji poszczególnych emisji, a także dostarcza pewnych danych o liczbie konkretnych typów monetarnych i ich wariantów. Liczby te jednak odnoszą się mniej do zawartości skarbów, więcej do zasobów kolekcji muzealnych.

¹⁶ Materiał pochodzi z tych samych skarbów, jakie zostały wymienione dla mennictwa Floriana (Blackmoor, Thibouville, Reichenstein, Nieder-Rentgen, Sainte-Pallaye, Lochhausen, Maravielle, La Venèra, Sirmium, Svetozarevo, Pleven), oraz innych, w których monet Floriana brak (Normanby, Ig, Komin, Dunaujváros, Šimanovci, „skarb bałkański”, Rjaževo, Çanakkale, skarby „P” i „B”, „skarby antoninianów syryjski”) — W. Vischer: *Der Münzfund...*, s. 34—38; H. v. Hammerstein, K. Wichmann, G. Wolfram: *Der Münzfund...*, s. 23—27; J. Brunšmid: *Nahodaj rimskih bakrenih novaca iz druge polovine trećega stoljeća iz Šimanovaca (kotar Zemun)*. „Viestnik Hrvatskoga Arkeologickoga Društva” 1913/1914 (1914); NS 13, s. 271—280; N.A. Mouchmov: *Tajnite znaci...*, s. 174—215; Idem: *Nahodka na rimski moneti ot III vek pri s. Rjaževo, Plovdivsko*. „Annuaire du Musée National Bulgare” 1932/1934 (1936), s. 184—200; Z. Barcsay-Amant: *The Hoard of Komin. Antoniniani of the 3rd Century A.D.* Budapest 1937; *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland...*, s. 168—172; P. Bastien, H.-G. Pflaum: *La trouvaille...*, s. 255—261; C. Brenot, H.-G. Pflaum: *Les émissions orientales de la fin du IIIe s. après J.-C. à la lumière de deux trésors découverts en Syrie*. „Revue Numismatique” [dalej: RN] 1965, vol. 7, s. 6, s. 139—141, 158—161; H.-G. Pflaum, P. Bastien: *La trouvaille de Çanakkale (Turquie). Deniers et antoniniani émis de 261 à 284*. Wetteren 1969, s. 135—147; P. Bastien, H. Huvelin: *Trésor d'antoniniani en Syrie. La VICTORIA PARTHICA de Valérien. Les émissions d'Aurélien à Antioche et Tripoli*. RN 1969, vol. 11, s. 6, s. 258—270; W. Kellner: *Ein römischer Münzfund...*, s. 20—40; R. Bland: *The Blackmoor Hoard...*, s. 33—37; Idem: *A Third Century Hoard from the Balkans*. „Coin Hoards” 1985, vol. 7, s. 190—195; R. Bland, A. Burnett: *Normanby, Lincolnshire*. CHR 1988, vol. 8, s. 188—189; S. Estiot: *Le trésor de Maravielle...*, s. 72—88; Eadem: *Ripostiglio della Venèra*. Vol. 2/1: *Aureliano*. Roma 1995, s. 151—265; N.A. Crnobrnja: *Ostava rimskog novca...*, s. 16—30; *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn*. Ed. J. Fitz. Bd. 1: *Komitat Fejér*. Zusammengestellt von V. Lányi. Bonn—Budapest 1990, s. 53—235; P. Kos: *Ig. Najdba antoninijanov tretjega stoletja*. Ljubljana 1991, s. 98—99; S. Estiot, M. Amandry, M. Bompaire: *Le trésor de Sainte-Pallaye...*, s. 91—94.

¹⁷ Danych dostarczają zestawienia zawartości skarbów: Normanby, Blackmoor, Thibouville, Reichenstein, Nieder-Rentgen, Sainte-Pallaye, Lochhausen, Maravielle, La Venèra, Sirmium, Svetozarevo, Pleven, Ig, Komin, Rjaževo, Çanakkale, „P” i „B”, „skarby antoninianów

dokonać wstępnego porównania treści propagowanych w mennictwie Floriana z treściami lansowanymi na srebrnych emisjach innych krótko panujących władców, których rządy przypadają na tę samą epokę dziejów Cesarstwa Rzymskiego — Kwintyllusa oraz Tacyta. Zebrany został materiał obejmujący 1713 antoninianów pierwszego oraz 3 568 aurelianów drugiego z nich¹⁸. W pozyskanym ogóle 46 974 srebrnych numizmatów monety Floriana stanowią grupę małą (jest to zapewne związane z zaledwie dwumiesięcznym okresem jego panowania¹⁹), ale wystarczającą do ilościowego przebadania treści lansowanych w jego mennictwie.

W analizowanym zbiorze monet Floriana reprezentowane są wszystkie mennice produkujące monetę w jego imieniu, a więc warsztaty menni-

---

syryjski” — W. Vischer: *Der Münzfund...*, s. 29—33; H. v. Hammerstein, K. Wichmann, G. Wolfram: *Der Münzfund...*, s. 18—23; N.A. Mouchmov: *Tajnite znaci...*, s. 172—173, 206—209; Idem: *Nahodka na rimski moneti...*, s. 174—199; Z. Barcsay-Amant: *The Hoard of Komin...*; *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland...*, s. 168; P. Bastien, H.-G. Pflaum: *La trouvaille des monnaies romaines de Thibouville (Eure)*. „Gallia” 1961, vol. 19, s. 87—95; C. Brenot, H.-G. Pflaum: *Les émissions orientales...*, s. 138, 157—158; H.-G. Pflaum, P. Bastien: *La trouvaille de Çanakkale...*, s. 63—108; P. Bastien, H. Huvelin: *Trésor d'antoniniani en Syrie...*, s. 256—257; W. Kellner: *Ein römischer Münzfund...*, s. 19; R. Bland: *The Blackmoor Hoard...*, s. 26—31; R. Bland, A. Burnett: *Normanby...*, s. 177—186; S. Estiot: *Le trésor de Maravielle...*, s. 71—72; N.A. Crnobrnja: *Ostava rimskog novca...*, s. 16; P. Kos: *Ig...*, s. 89—96; S. Estiot, M. Amandry, M. Bompaire: *Le trésor de Sainte-Pallaye...*, s. 83—90; J.-B. Giard: *Ripostiglio della Venèra*. Vol. 1: *Gordiano III — Quintillo*. Roma 1995, s. 79—121.

¹⁸ Dane czerpano z zestawień obejmujących skarby: Normanby, Blackmoor, Thibouville, Reichenstein, Nieder-Rentgen, Sainte-Pallaye, Lochhausen, Maravielle, La Venèra, Sirmium, Svetozarevo, Pleven, Ig, Komin, Šimanovci, „skarb bałkański”, Rjaževo, Çanakkale, skarb „B” — W. Vischer: *Der Münzfund...*, s. 34, 39—40; H. v. Hammerstein, K. Wichmann, G. Wolfram: *Der Münzfund...*, s. 23, 27—28; J. Brunšmid: *Nahodaj rimskih bakrenih novaca...*, s. 281; N.A. Mouchmov: *Tajnite znaci...*, s. 178—211; Idem: *Nahodka na rimski moneti...*, s. 168, 182—183, 197; Z. Barcsay-Amant: *The Hoard of Komin...*; *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland...*, s. 168, 173; P. Bastien, H.-G. Pflaum: *La trouvaille...* (1961), s. 96—97; Idem: *La trouvaille...* (1962), s. 261—264; C. Brenot, H.-G. Pflaum: *Les émissions orientales...*, s. 161—163; H.-G. Pflaum, P. Bastien: *La trouvaille de Çanakkale...*, s. 109—115; W. Kellner: *Ein römischer Münzfund...*, s. 19, 40—43; R. Bland: *The Blackmoor Hoard...*, s. 32—33, 37—40; Idem: *A Third Century Hoard...*, s. 195—197; R. Bland, A. Burnett: *Normanby...*, s. 187—190; S. Estiot: *Le trésor de Maravielle...*, s. 88—92; Eadem: *Ripostiglio della Venèra*. Vol. 2/2... s. 43—88; N.A. Crnobrnja: *Ostava rimskog novca...*, s. 32—36; P. Kos: *Ig...*, s. 96—98; S. Estiot, M. Amandry, M. Bompaire: *Le trésor de Sainte-Pallaye...*, s. 91, 94—95; J.-B. Giard: *Ripostiglio...*, s. 121—128.

¹⁹ Chronologię rządów Floriana por. M. Peachin: *Roman Imperial Titulature and Chronology, A.D. 235—284*. Amsterdam 1990, s. 46—47: około czerwca — sierpnia 276 roku. Por. też S. Estiot: *L'or...*, s. 373—374, wykres 4 (dane na temat produkcji monety srebrnej: obniżenie się produkcji po reformie Aureliana z 274 roku, spektakularna zwyczajka za rządów Tacyta i spadek za rządów Floriana).

cze w Rzymie, Lugdunum, Ticinum, Siscii, Serdice i Kyzikos (por. tabela 1). Pozostałe mennice — w Antiochii, Trypolisie, Aleksandrii — emitowały natomiast od razu po śmierci Tacyta monetę dla Florianowego rywala — Probusa. Jemu bowiem podporządkowane były ziemie Imperium na południe od pasma Taurus, co naturalnie wiązało się z przejęciem kontroli nad wspomnianymi trzema mennicami wschodnimi.

Tabela 1

Udział procentowy produkcji mennic (srebrne mennictwo Floriana)

Skarby	Lugdunum	Roma	Ticinum	Siscia	Serdika	Kyzikos
Blackmoor*	60	20	—	10	—	10
Thibouville*	36,4	27,2	36,4	—	—	—
Nieder-Rentgen	27	54	2,7	13,5	2,7	7,3
Sainte-Pallaye*	75	12,5	—	—	12,5	—
Lochhausen*	—	72,7	9,1	—	9,1	9,1
Maravielle	12,1	54,5	9,1	18,2	—	6,1
La Venèra	6,1	35,2	7,4	41,6	4	5,7
Sirmium*	—	5	—	52,5	25	17,5
Svetozarevo	—	4,2	2,1	8,3	29,2	56,2
Pleven	—	—	—	6,5	10,9	82,6

* Obliczenia własne.

Źródło: S. Estiot: *Monnaies de l'Empire romain: XII.1. D'Aurélien à Florian (270—276 après J.-C.)*. Paris 2004, s. 51.

Mennictwo imperialne Floriana dostarcza materiału stosunkowo mało urozmaiconego pod względem typów i wariantów monetarnych. Jego monety, które występują w przebadanych skarbach, należą do 27 typów, określonych napisami rewersowymi niosącymi odrębne znaczenia. Sugerując się właśnie napisami, przyporządkować można poszczególne typy monetarne kilku kategoriom tematycznym.

Wskazać można następujące kategorie: 1) „cesarz”, czyli takie przedstawienia, które wskazują działania cesarza (np. *adventus*, *reditus*), podsumowują osiągnięcia, określając władcę stosownym epitetem (np. *restitutor*, *pacator*); 2) „*virtutes Augusti*”, czyli powiązane z osobą cesarza bądź jego przymioty moralne, obywatelskie i militarne, bądź idee dobrobytu, obfitości, szczęścia, wieczności, sukcesów; 3) „*saeculum aureum*”, czyli odniesienia do *prosperity* państwa rzymskiego; 4) „bogowie”, czyli rewersy, których legendy wprost podają imiona bogów i bóstw rzymskich albo określają związki cesarza z bogami; 5) „motywy wojskowe”, czyli przedstawienia dotyczące związków cesarza z armią lub wezwania kie-

rowane pod adresem wojskowych (np. *fides militum*); 6) „motywy geograficzne”, czyli odniesienia do Rzymu i innych geograficznych elementów państwa rzymskiego, także posłużenie się takimi pojęciami, jak *orbis* i *oriens*²⁰. Tak skonstruowany schemat kategorii tematycznych w mennictwie Floriana obejmuje wszystkie typy monet reprezentowane w analizowanych skarbach. Pozostaje jednak wąska grupa typów monetarnych, których w owych skarbach brak, i chociaż nie ubogacają one znacząco całościowego obrazu wyobrażeń w mennictwie Floriana, to ich emitowanie powoduje, że — teoretycznie — porządkowanie mennictwa tego władcy, podobnie jak innych panujących, powinno objąć również kategorię „*victoria*”, czyli eksponowanie wiktorii jako takiej lub odniesionej nad konkretnym przeciwnikiem²¹. Model powinien więc uwzględnić co najmniej 7 kategorii tematycznych²².

Takie kategoryzowanie wyobrażeń monetarnych wiąże się, oczywiście, z dużym uproszczeniem typologii mennictwa cesarskiego i lansowanych w nim treści. Nie zawsze bowiem sens przedstawienia ogranicza się do wydziwisku nadawanego przez brzmienie legendy rewersowej, niekiedy ikonografia jej towarzysząca może dodać do tego pierwszego skojarzenia kolejne znaczenie, a wtedy monetę taką wypadłoby zaliczyć do więcej niż jednej kategorii. Przykładowo, gdy idea *virtus Augusti* zobrażona została sylwetkami cesarza i jakiegoś boga, to takie monety włączyć można zarówno do kategorii „*virtutes Augusti*”, jak i kategorii „bogowie”. Także komunikat wyrażany przez niektóre legendy mógł mieścić się w więcej niż jednej kategorii. Niejednoznacznie brzmią na przykład występujące w latach 70. III wieku tematy *restitutor exerciti* i *restitutor Illurici*, które zaliczyć można zarówno do kategorii „cesarz” — uwzględniając wskazaną *explicite* rolę cesarza, jak i do kategorii „motywy wojskowe” (w przypadku pierwszego z tematów) albo „motywy geograficzne” (w przypadku drugiego wątku) — ze względu na usytuowanie tej aktywności w konkretnych płaszczyznach: w sferze militarnej bądź w kręgu geograficznym skonkretyzowanym nazwą *Illyricum*. Również zamieszczenie w napisach rewersowych imienia własnego władcy bądź jego okreś-

²⁰ Włączyć tu można monety *pacator orbis*, występujące w analizowanych skarbach. Znany jest także *aureus* Floriana głoszący temat *Romae aeternae* — S. Estiot: *L'or..., Fl.*, nr 2.

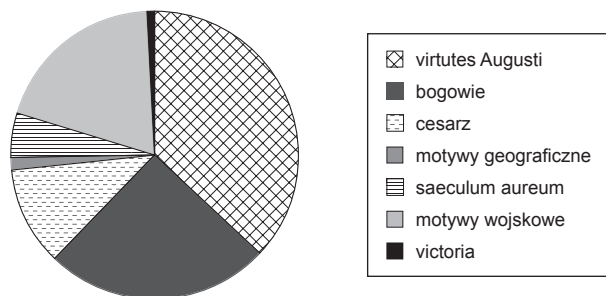
²¹ Znane są *aurei* Floriana propagujące hasło *victoria Gotthica/Ghottica* — S. Estiot: *L'or..., Fl.*, nr 9, 18.

²² Por. przedstawiony przez E. Manders (*Mapping the representation...*, s. 284—285, 289—290) pomysł wydzielenia 13 kategorii tematycznych, są to: „*dynastic representation*”, „*military representation*”, „*divine association*”, „*saeculum aureum*”, „*euergesia*”, „*paradigmata*”, „*restitutor-messages*”, „*elevation*”, „*non-specific representation*”, „*virtues*”, „*aeternitas-messages*”, „*geographical messages*”, „*unica*”.

nika: *noster*, co było praktyką spotykaną w mennictwie imperialnym od lat 60. III wieku, ściślej wiążącą z tak wyeksponowaną osobą przymioty cesarskie (np.: *providentia Augusti nostri*), uniwersalne idee (np.: *laetitia Augusti nostri*), a nawet pojęcia geograficzne (np.: *Siscia Probi Augusti*), sprawia, że tak budowane typy monetarne zaliczyć można do co najmniej dwóch kategorii: „*virtutes Augusti*” i „cesarz”. Podobnie na przykład idee dobrobytu i szczęścia, zaliczone — jeśli opatrzone są określeniem *Augusti* — do kategorii „*virtutes Augusti*”, mogą jednocześnie wchodzić również do kategorii „*saeculum aureum*”. W każdym z tych przypadków możliwe jest przyporządkowanie konkretnych typów monetarnych do co najmniej dwóch kategorii.

Różne też w konsekwencji powinny być sposoby obliczania udziału i ustalania hierarchii tematów w mennictwie cesarskim. Jedną z możliwych dróg postępowania jest, abstrahując od zgodności z sumą całkowitą numizmatów (co wiąże się z „multiplikacją” egzemplarzy opatrzonych hasłami zaliczanymi do więcej niż jednej kategorii), wskazywanie liczby monet dla każdej z kategorii.

Wszak w celu zyskania materiału do wyrazistszego porównania można pominąć tę potencjalną poliwalencję wyobrażeń, arbitralnie włączając każdy typ monetarny tylko do jednej kategorii. Zyskuje się w zamian możliwość operowania w pełni porównywalnymi wynikami określającymi w danym przypadku mennictwo srebrne Floriana i sumarycznie potraktowane mennictwo srebrne kilku jego poprzedników (por. wykres 1). Pomijanie wieloznaczności

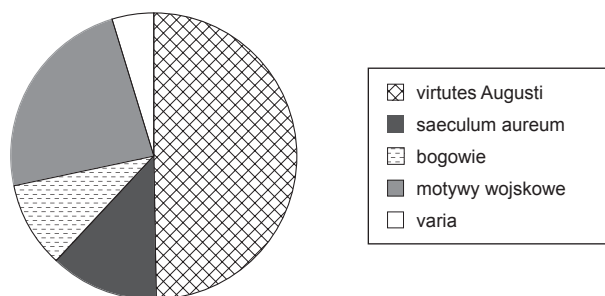

Wykres 1. Monety srebrne (268—276) — kategorie tematyczne

niektórych legend, mające swe zalety, daje bowiem bardzo prosty i przejrzysty ogląd treści głoszonych w mennictwie²³, może przynieść jednak ich niepełny, a więc niejako zafałszowany obraz. Dlatego słuszniejsze jest bardziej elastyczne podejście w badaniach, zmierzające do uchwycenia innych wskaź-

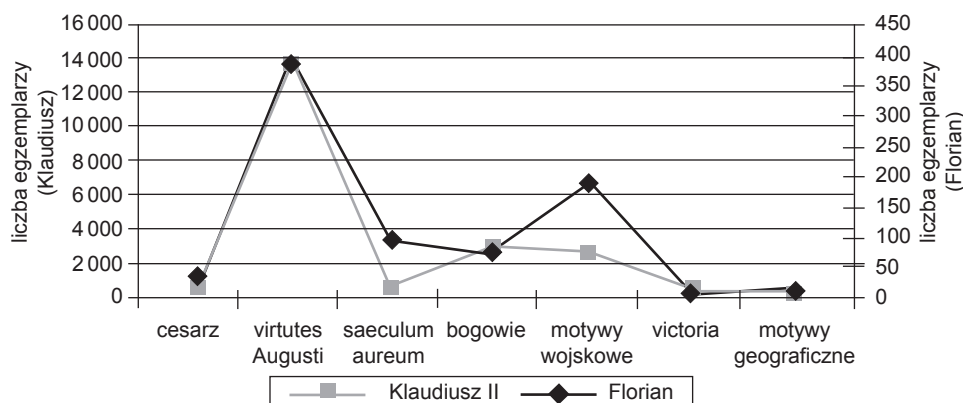
²³ Unika się również lapsusu, który zdarzył się E. Manders (*Mapping the representation...*, s. 285). Otrzymała ona bowiem globalny wynik 102,1% wyobrażeń.

ników oraz prawidłowości, uwzględniające wielowątkowość napisów monetarnych. Albo przez wydzielenie konkretnej kategorii w całym zbiorze monet danego cesarza, w tym przypadku Floriana, i wskazanie dodatkowej kategorii („*varia*”), o zmiennej zawartości, obejmującej w zależności od potrzeb np. małowicze typy i/lub monety określone wieloznacznymi napisami (por. wykres 2). Albo też abstrahując od zgodności z sumą całkowitą numizmatów (co wiąże się z „multiplikacją” egzemplarzy opatrzonych hasłami zaliczanymi do więcej niż jednej kategorii) wskazanie liczby monet dla każdej z kategorii. Ten drugi sposób może służyć wyszukiwaniu zbieżności i różnic między rangą tematów w mennictwie Floriana a ich hierarchią w mennictwie innych konkretnych cesarzy oraz ukazać je w formie zmiennych tendencji (por. wykresy 3—6).

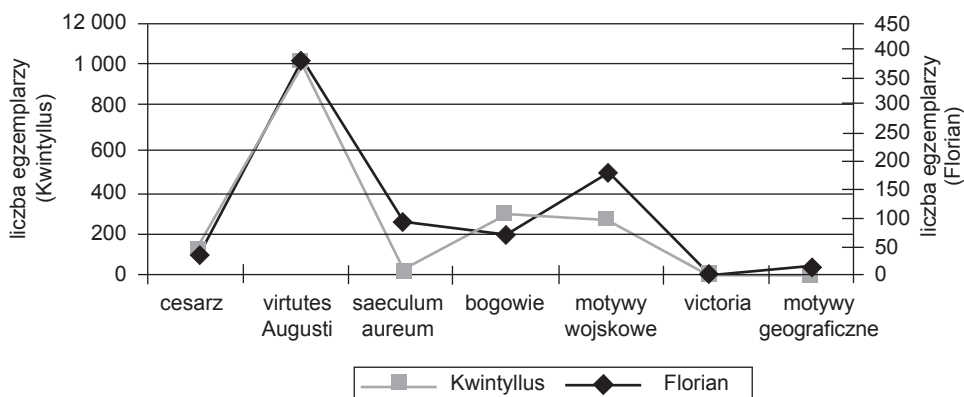

Wykres 2. Monety srebrne Floriana — kategorie tematyczne

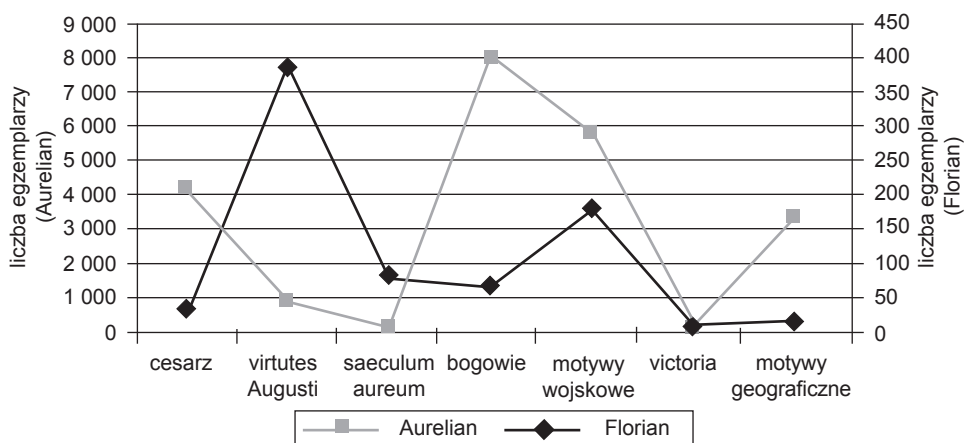
Porównanie uproszczonych schematów treści monetarnych (wykresy 1 i 2) wskazuje zasadnicze różnice między tematyką podejmowaną w srebrnym mennictwie Floriana a tą, jaką wspólnie reprezentowało mennictwo jego czterech poprzedników. W imieniu Floriana emitowano z dużym natężeniem monety,

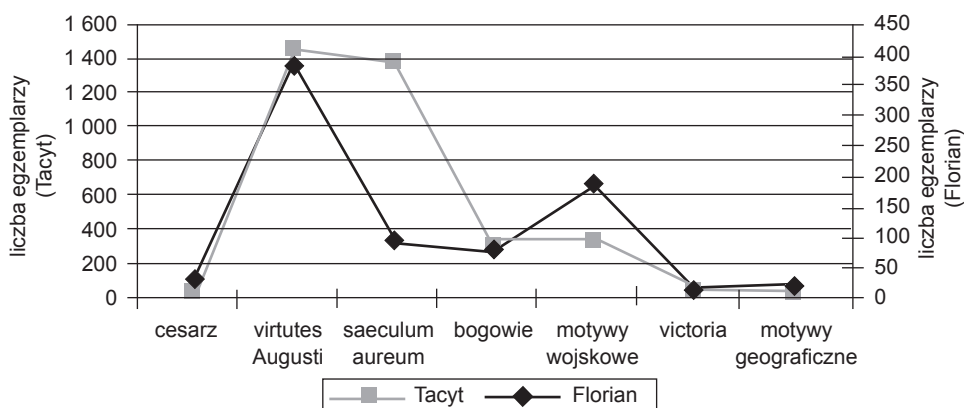
Wykres 3. Mennictwo srebrne Klaudiusza II i Floriana — kategorie tematyczne

Wykres 4. Mennictwo srebrne Kwintyllusa i Floriana — kategorie tematyczne

Wykres 5. Mennictwo srebrne Aureliana i Floriana — kategorie tematyczne

Wykres 6. Mennictwo srebrne Tacyta i Floriana — kategorie tematyczne

które lansowały cesarskie cnoty, chociaż już promocja działań i osiągnięć władcy nie zyskała porównywalnego wymiaru — pojedyncze monety wliczone zostały do kategorii „*varia*”. Mało uwagi poświęcono również promowaniu bogów i bóstw. W podobnym stopniu podejmowano problematykę związaną z *saeculum aureum*. Generalnie, w zespole srebrnych numizmatów Floriana dominują monety należące do kategorii „*virtutes Augusti*” oraz „motywy wojskowe”. Na ogół też hierarchia tematów w mennictwie Floriana przypomina tę, która wyłania się z analizy srebrnych monet jego poprzedników, dotyczy to zwłaszcza przypadków mennictwa Klaudiusza II i Kwintyllusa (por. wykresy 3 i 4). Swoistym odstępstwem od wyłaniającej się normy jest *casus* mennictwa Aureliana (por. wykres 5), chociaż i w odniesieniu do mennictwa Tacyta zauważyć trzeba pewne różnice w rozłożeniu akcentów treści monetarnych (por. wykres 6).

Wysokie miejsce w hierarchii tematów monetarnych kategorii „*virtutes Augusti*” było charakterystyczne w mennictwie końca lat 60. i pierwszej połowy lat 70. III wieku. Udział poszczególnych cnót cesarskich w przebadanym zbiorze monet srebrnych przedstawia się różnie w odniesieniu do poszczególnych władców (tabela 2).

Wartości procentowe określające obecność monet z kategorii „*virtutes Augusti*” w badanych zespołach numizmatów władców są różne. W mennictwie srebrnym Aureliana cnoty cesarskie lansowano na zaledwie 5% rewersów²⁴, przeciwnie w mennictwie Klaudiusza II — tu ich udział przekroczył 60%, i Kwintyllusa — prawie 60%, natomiast w mennictwie Tacyta wskaźnik ten spadł do niespełna 42%. W mennictwie Floriana numizmaty takie stanowią prawie 50% zespołu jego monet srebrnych. W każdym z wymienionych przypadków przytoczone wartości odbiegają znacząco od średniej wskazywanej w literaturze dla okresu III wieku: przeciętna wynosi bowiem około 17%²⁵. W odniesieniu do Floriana podany wskaźnik procentowy, znacznie przewyższający ową „średnią”, jest rezultatem mechanicznego, topicznego przejmowania pomysłów tradycyjnych w mennictwie rzymskim.

²⁴ Por. A.A. Kluczek: *Virtus Augusti dans le monnayage et la propagande de l'empereur Aurélien (270—275 apr. J.-C.)*. In: *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*. Eds. P. Berdowski, B. Błahaczek. Rzeszów 2007, s. 321—334.

²⁵ E. Manders (*Mapping the representation...*, s. 285—286) podaje dla lat 193—284 wartość 17,4%. Na temat intensywności lansowania idei *virtus* w latach 69—235 por. C.F. Noreña: *The communication...*, s. 156, tab. 3; oraz w III wieku — O. Hekster, E. Manders: *Kaiser gegen Kaiser. Bilder der Macht im 3. Jahrhundert*. In: *Deleto paene imperio Romano. Transformationsprozesse des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert und ihre Rezeption in der Neuzeit*. Hrsg. K.-P. John, T. Gerhardt, U. Hartmann. Stuttgart 2006, s. 138—142.

Tabela 2

**„*Virtutes Augusti*” w mennictwie srebrnym Klaudiusza II, Kwintyllusa, Aureliana,
Tacyta i Floriana**

„ <i>Virtutes Augusti</i> ”	Klaudiusz II		Kwintyllus		Aurelian		Tacyt		Florian	
	liczba egzemplarzy	procent L = 1 3610	liczba egzemplarzy	procent L = 1 012	liczba egzemplarzy	procent L = 987	liczba egzemplarzy	procent L = 1 493	liczba egzemplarzy	procent L = 387
Abundantia	1	<0,01	—	—	—	—	—	—	—	—
Aequitas	1666	12,2	6	0,5	—	—	299	20,0	38	9,8
Aeternitas	118	0,9	94	9,3	23	2,3	—	—	3	0,8
Annona	1229	9,03	4	0,4	3	0,3	55	3,7	—	—
Concordia	1	<0,01	120	11,9	81	8,2	—	—	—	—
Felicitas	788	5,8	1	0,1	—	—	35	2,3	125	32,3
Fortuna	7	<0,01	—	—	—	—	—	—	—	—
Fides	6	<0,01	—	—	—	—	—	—	—	—
Genius	675	5,0	1	0,1	—	—	—	—	—	—
Indulgentia	—	—	—	—	—	—	—	—	3	0,8
Iuventus	15	0,1	—	—	—	—	—	—	—	—
Laetitia	624	4,6	110	10,9	18	1,8	46	3,1	1	0,2
Liberalitas	295	2,2	21	2,1	—	—	—	—	—	—
Liber(i)tas	18	0,1	2	0,2	19	1,9	—	—	—	—
Libertas	700	5,1	4	0,4	—	—	1	<0,1	—	—
Pax	842	6,2	93	9,2	135	13,7	144	9,7	3	0,8
Perpetuitas	—	—	—	—	—	—	—	—	11	2,8
Pietas	—	—	—	—	393	39,9	—	—	—	—
Providentia	1700	12,5	147	14,5	31	3,1	404	27,1	94	24,3
Pudicitia	3	<0,01	—	—	—	—	—	—	—	—
Salus	572	4,2	—	—	—	—	347	23,2	44	11,4
Securitas	137	1,0	151	14,9	19	1,9	—	—	—	—
Spes	258	1,9	—	—	—	—	3	0,2	—	—
Tranquillitas	—	—	—	—	—	—	2	0,1	—	—
Uberitas	263	1,9	27	2,7	5	0,5	92	6,2	—	—
Victoria	1658	12,2	137	13,5	181	18,4	33	2,2	—	—
Virtus	2 034	14,9	94	9,3	79	8,0	32	2,2	65	16,8

Źródło: Obliczenia własne.

W wyobrażeniach zamieszczanych na *aureliani* Floriana ukazano niejako „kanoniczny” portret cesarza obdarzonego wieloma *virtutes*, pośród których *felicitas Augusti*, *providentia Augusti* oraz *virtus Augusti* zajęły miejsce naczelne. Słabiej reprezentowane są idee *salus Augusti*, *aequitas Augusti*. Niemniej, te wartości — *providentia*, *virtus*, *felicitas*, *aequitas*, *salus* — w zasadzie wypełniają ramy portretu Floriana, malowanego w perspektywie cnót cesarskich. Lansuje je prawie 95% ogółu jego monet zaliczonych do kategorii „*virtutes Augusti*”²⁶. Umieszczano je chętnie w mennictwie schyłku lat 60. i początku 70. III wieku. Okazuje się, że w zbiorze powstałych w imieniu czterech poprzedników Floriana monet należących do kategorii „*virtutes Augusti*”, monet, na których w sumie umieszczono nazwy 24 *virtutes*, wymienione tu 5 cnót cesarskich zajmuje 48%²⁷. W tym kontekście uznać trzeba, że w mennictwie Floriana, atrybuując konkretne cnoty do katalogu jego osobistych *virtutes*, eksploatowano głównie pomysły topiczne. Na tym tle jednak zastanawia, że tylko pojedyncze jego *aureliani* podejmują temat *pax Augusti*, temat popularny i — jak wynika z danych statystycznych — intensywnie wyzyskiwany w mennictwie innych władców epoki (tabela 2). Nie ma również w analizowanych skarbach rzadkich — jak się okazuje — monet Floriana głoszących tematy *victoria Augusti* oraz *victoriae Augusti*²⁸, *securitas Augusti*²⁹, *ubertas Augusti*³⁰. Natomiast dwie wartości związane z cesarzem — *perpetuitas Augusti* oraz *virtus Augusti* — znalazły swe odzwierciedlenie także w wyobrażeniach w mennictwie złotym Floriana. Jedyne pojedyncza moneta odnosi się do tematu *perpetuitas Augusti*, podczas gdy 10 aureusów lansowało ideę *virtus Augusti*. Znamienne jest intensywne propagowanie w wyobrażeniach monet Floriana cnoty cesarskiej *virtus*³¹.

²⁶ Grupa monet, lansujących owe 5 *virtutes*, stanowi aż 47% ogółu analizowanych srebrnych monet Floriana.

²⁷ Także z zestawień, które sporządził F. Gneccchi (*The Coin-Types of Imperial Rome*. Chicago 1978, tab. na s. 29—35), wynika, że należały one do najpopularniejszych w mennictwie rzymskim na przestrzeni kilku wieków Cesarstwa.

²⁸ Monety z Siscii wskazuje S. Estiot: *Monnaies...*, s. 378—382. Por. RIC 5/1, *Fl.*, nr 43 (atrybucja: Rzym).

²⁹ RIC 5/1, *Fl.*, nr 53; S. Estiot: *Monnaies...*, s. 316.

³⁰ RIC 5/1, *Fl.*, nr 41; S. Estiot: *Monnaies...*, s. 314—315.

³¹ Poza wspomnianymi nominałami — *aurei*, *aureliani* — emitowano także srebrne kwinary i asy lansujące ideę *virtus Augusti*. RIC 5/1, *Fl.*, nr 50, 55; por. S. Estiot: *Monnaies...*, s. 69. Brak ich w analizowanych skarbach. Z kolei *aurei* z Ticinum, propagujące ideę *virtus Augusti* napisem rewersowym, na awersach prezentowały legendę *virtus Floriani Augusti*; por. S. Estiot: *L'or...*, *Fl.*, nr 6—7; Eadem: *Monnaies...*, s. 336 i pl. 507—509; por. RIC 5/1, *Fl.*, nr 24 (atrybucja: Rzym). Ze swej strony R. Hedlund („...achieved nothing worthy of memory”. *Coinage and authority in the Roman empire c. AD 260—295*. Uppsala 2008, s. 63) wiąże emitowanie monet *virtus Augusti* z niepewną — wobec faktu wyniesienia Probusa przez wojsko — pozycją polityczną Floriana, a więc z pilną potrzebą zapewnienia czy upewnienia poddanych o jego zdolnościach i zaletach militarnych.

Symptomatyczne wydaje się też podjęcie na *aureliani* z Rzymu idei *aequitas Augusti*³².

Interesujące jest, że *felicitas*, *indulgentia*, *laetitia*, *pax*, *salus*, czyli slogany tak optymistyczne w swym wydźwięku, stanowiły łącznie aż 45% zespołu *aureliani* Florianowych, głoszących *virtutes Augusti*. Podobnie w przypadku monet jego poprzedników podgrupa tematyczna cnót cesarskich: *laetitia*, *liber(i)tas*, *pax*, *securitas*, *tranquilitas*, *uberitas*, obejmowała prawie 29%. Tęsknota za władcą obdarzonym *providentia Augusti*, który jest nosicielem i gwarantem nastania takich wartości, jakie owe cnoty symbolizowały, była — jak trzeba przyjąć — stałym nurtem w mennictwie tej fazy III wieku.

Te oczekiwania wobec cesarza dopełniane były treściami tych monet, które głosiły związane ze złotym wiekiem optymistyczne wartości i należały do kategorii „*saeculum aureum*”³³. W tej kategorii znowu zauważa się dużą aktualność takich tematów w mennictwie Floriana. W wyobrażeniach na monetach Floriana zajmowały ponad 12% przebadanych egzemplarzy, proporcjonalnie dwa razy więcej niż w traktowanym całościowo mennictwie jego poprzedników (por. wykres 1). Szczegółowe wątki wpisujące się w ten nurt tematyczny bynajmniej nie były zbyt popularne w mennictwie poprzedników Floriana, wyjątek stanowi mennictwo Tacyta, w którym na prawie 39% srebrnych monet podjęto realizację idei *pax*, *salus*, *spes* określonych jako *publicae* i nastania w państwie rzymskim *felicitas saeculi*, *felicitas temporum*. Skłania to do postawienia hipotezy, że wysoki stopień nateżenia hasel należących do tej kategorii, jaki utrzymał się w mennictwie Floriana, był „dziedzictwem” po treściach zamieszczanych w mennictwie bezpośredniego cesarskiego poprzednika — Tacyta. Podtrzymuje ją przegląd hasel namonetnych, zamieszczanych zarówno na monetach jednego, jak i drugiego władcy. W objętym badanymi skarbami mennictwie Floriana jedynym *novum* w tym zakresie było hasło *SECVRITAS SAECVLI*³⁴. Znaczną część (prawie 96%) tej kategorii tematycznej zajmowały 4 idee, znane i popularne też w mennictwie Tacyta: *clementia temporum*, *felicitas saeculi*, *felicitas temporum* oraz *laetitia fundata*³⁵. Pozostałe wątki: *salus publica*, *securitas seculi*, *securitas*

³² RIC 5/1, *Fl.*, nr 25. Por. brązowe medaliony z Rzymu z przedstawieniem *tres Monetae* — F. Gnechchi: *I medaglioni romani*. Milano 1912 [dalej: Gn.], 2, *Fl.*, nr 2—3. W zestawieniu S. Estiot (*Monnaies...*, s. 314) jest ich aż 21 egzemplarzy.

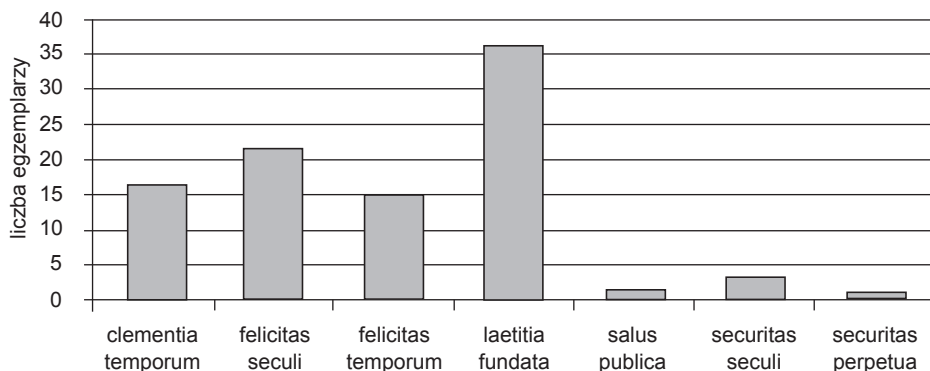
³³ E. Manders (*Mapping the representation...*, s. 285—286) ustala dla lat 193—284 wartość 19,2%.

³⁴ Monety z Siscii — RIC 5/1, *Fl.*, nr 105; S. Estiot: *Monnaies...*, s. 378. Por. RIC 5/1, *Fl.*, nr 95 (atrybucja: Ticinum).

³⁵ W mennictwie Tacyta owe 4 idee lansowano na ponad 63% monet srebrnych z kategorii „*saeculum aureum*”, jednocześnie egzemplarze tych monet stanowiły prawie 25% mennictwa Tacyta w badanych skarbach.

perpetua, w programie odrodzenia szczęścia i nastania pomyślności zajmowały miejsce uzupełniające (por. wykres 7).

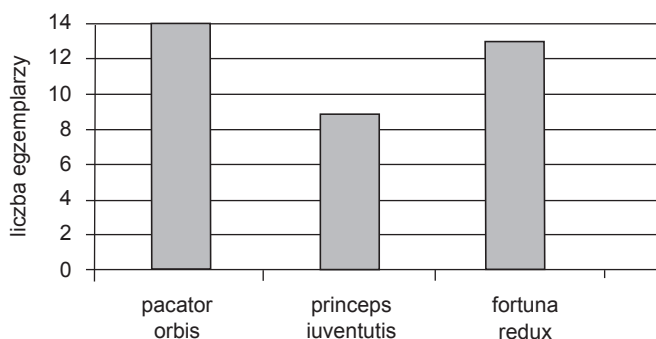

Wykres 7. „*Saeculum aureum*” w wyobrazeniach monet srebrnych Floriana — typologia

Porównując sposoby promowania cesarza, postrzeganego bądź przez pryzmat ukazywania jego czynów, osiągnięć lub zwykłej demonstracji posiadanych tradycyjnych tytułów, bądź też widzianego z perspektywy *virtutes Augusti*, stwierdzić trzeba, że o ile owe cnoty zajęły dużo miejsca w wyobrażeniach namonetych, o tyle ten pierwszy wskazany sposób rzadko był wyzyskiwany w mennictwie Floriana. Jest to uderzające zwłaszcza w porównaniu z przypadkiem Aureliana, w którego mennictwie około 21% monet srebrnych poświęcono lansowaniu wprost osoby cesarza. Określały one władcę epitetami: *restitutor orbis*, *pacator orbis*, *restitutor orientis*, *restitutor saeculi*, i komentowały jego obecność w Imperium Romanum w różnych odsłonach, np. *adventus Augusti*, *princeps iuventutis* oraz *fortuna redux*. Z tego bogatego programu w wyobrażeniach monet Floriana, zachowanych w analizowanych skarbach, pozostały jedynie 3 wątki: *pacator orbis*, *princeps iuventutis* oraz *fortuna redux* (por. wykres 8).

Antoniniany z kategorii „cesarz” stanowią niespełna 5% zespołu srebrnych monet Floriana. Wynik ten porównywalny jest z rezultatami uzyskanymi dla mennictwa Klaudiusza II i Kwintyllusa³⁶. Niewielkie uzupełnienie

³⁶ Kategoria „cesarz” stanowi około 4% zbioru srebrnych numizmatów Klaudiusza II i około 7% monet Kwintyllusa. W przypadku zbioru monet Tacyta włączyć do tej kategorii można jedynie 3 egzemplarze monet *restitutor orbis* oraz (ewentualnie) 38 monet *conservator militum*. Niemniej w mennictwie cesarskim bardzo silna była tendencja polegająca na eksponowaniu miejsca i roli cesarza w życiu państwa. Na monetach licznych typów ukazywano władcę w jego multiplikowanych rolach i funkcjach: obywatela, konsula, wodza i wojownika, twórcy dynastii, podopiecznego i współpracownika bogów, zwycięzcy, gwaranta pomyślności Imperium. Por. np. C. King: *Roman portraiture: images of power*. In: *Roman Coins and Public Life under the Empire*. E. Togo Salmon Papers II. Eds. G.M. Paul, M. Ierardi. Ann Arbor 1999, s. 127–131.

Wykres 8. „Cesarz” w wyobrażeniach monet srebrnych Floriana — typologia

nie grupy numizmatów odnoszących się do Floriana mogą stanowić *aureliani* typu REDITVS AVG³⁷, które jednak w analizowanych skarbach nie są reprezentowane. Z kolei *aureliani* podejmujące w legendach rewersowych temat *pacator orbis* w ikonografii przedstawiają Sola. Rodzi się więc zasadne pytanie, czy epitet wyjaśniający ten obraz odnosi się do solarnego boga, czy do samego cesarza? Jest to przykład wspomnianej wieloznaczności wyobrażeń namonetnych, która pozwala zaliczyć ten typ zarówno do kategorii „cesarz” — co tutaj czynię — jak również do kategorii „bogowie”, a także, ze względu na dookreślenie *orbis*, do kategorii „motywy geograficzne”³⁸. Niemniej, niezależnie od tych uzupełnień faktem pozostaje niska obecność osoby władcy w wyobrażeniach rewersów monet Floriana. Spektakularne jest w tym zakresie podjęcie ubogacającego omawianą kategorię tematu *restitutor saeculi vota decennalia* na brązowym medalionie znanym w jednym egzemplarzu³⁹.

Kategoria „bogowie” także nie zajmowała wiele miejsca w mennictwie srebrnym Floriana. Tematy, które można wprost jej przyporządkować, kierując się wyłącznie brzmieniem legendy rewersowej, podającej imię boga lub

³⁷ Emisja wypuszczona w Sissii — S. Estiot: *Monnaies...*, s. 382—383. Por. RIC 5/1, *Fl.*, nr 90—91 (atrybucja: Ticinum).

³⁸ W upraszczającej klasyfikacji wyobrażeń występujących w mennictwie Floriana omawiany typ zaliczyłam do kategorii „cesarz”, kierując się tym, że w latach 70. III wieku asymlacja władcy rzymskiego z bogami jest już dalece zaawansowana. Jest on portretowany na ich podobieństwo, nosi też epitety, które niegdyś przynależały bogom, jest on zatem np. *pacator orbis*, tak jak Jowisz, Herkules, Sol, oraz *rector orbis*, podobnie jak Jowisz. Por. A.A. Kluczek: *Roman Emperor as the World Ruler, A.D. 235—284*. „Eos” 2008, vol. 95, fasc. 1, s. 85—87; Eadem: *Vndique victores...*, s. 331—334.

³⁹ Gn. 2, *Fl.*, nr 4; H. Cohen: *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées médailles impériales. Réimpression de l'édition originale augmentée d'une introduction et d'une mise à jour de G. Depeyrot*. Paris 1995 [dalej: Cohen], vol. 6, *Fl.*, nr 81. Por. A.A. Kluczek: *Władca świata. (Auto)portret cesarza rzymskiego w II i III wieku*. „Przegląd Nauk Historycznych” 2007, R. 6, nr 1—2, s. 81—85.

definiującej relacje cesarz — bogowie, zamieszczono na rewersach niespełna 10% *aureliani*. W skali globalnej to niewiele. Dla porównania w całościowo traktowanym mennictwie poprzedników ponad 25% egzemplarzy monet podejmowało tak zakreślone wątki (por. wykres 1)⁴⁰. Wśród poprzedników Floriana jedynie w odniesieniu do Tacyta stwierdzić można niższy procent określający obecność w skarbach numizmatów zaliczonych do kategorii „bogowie”⁴¹.

W mennictwie Floriana wystąpili trzej bogowie: Jowisz, Sol i Mars (por. wykres 9). Imię Jowisza, obdarzonego przydomkami *conservator* lub *stator*, umieszczono na około 14% monet srebrnych włączonych do kategorii „bogowie”. Odpowiednio Mars *pacifer* znalazł się na około 9% rewersów. Pozostałe monety tej grupy tematycznej (ponad 76%) lansowały temat *providentia deorum*. Na tle skromnej obecności bogów w mennictwie srebrnym Floriana zwracają uwagę przedstawienia w jego mennictwie złotym. Znany jest aureus z Rzymu opatrzony dewizą *Iovi victori*⁴². Jednak więcej: około 39% wszystkich złotych monet, rozpowszechnia ideę *conservator Augusti*. Owym opiekunem władcy jest Sol, co dokumentuje ikonografia tych aureusów. Charakterystyczna postać tego boga pojawia się w ikonografii monet Floriana typów PROVIDEN DEOR⁴³ i CONSERVATOR AVG⁴⁴, ale znamienne jest, że imię Sol nie występuje jako samodzielny temat napisów rewersowych. Wypada tu przypomnieć, że monety głoszące wątki: *Soli conservatori*, *Soli Invicto* oraz *Oriens Augusti* w mennictwie złotym i srebrnym Aureliana stanowiły 55% monet podejmujących wprost (w legendach rewersowych) tematykę religijną, czyli należących do kategorii „bogowie”⁴⁵. W mennictwie Floriana obserwujemy zdecydowany odwrót od tej praktyki, podobnie jednak miało to miejsce już za czasów Tacyta⁴⁶.

⁴⁰ E. Manders (*Mapping the representation...*, s. 285—286) udział monet z kategorii „divine association” w latach 193—284 określa na 21,8%; z kolei C.F. Noreña (*The communication...*, s. 155, tab. 2) obecność „gods, goddesses and minor deities” w wyobrazeniach denarów z lat 69—235 szacuje na 29% numizmatów.

⁴¹ W mennictwie Tacyta wskaźnik ten sięga 8,5%, podczas gdy w mennictwie Klaudiusza II — prawie 15%, u Kwintyllusa — przekracza 17%, a w mennictwie Aureliana wynosi około 41%.

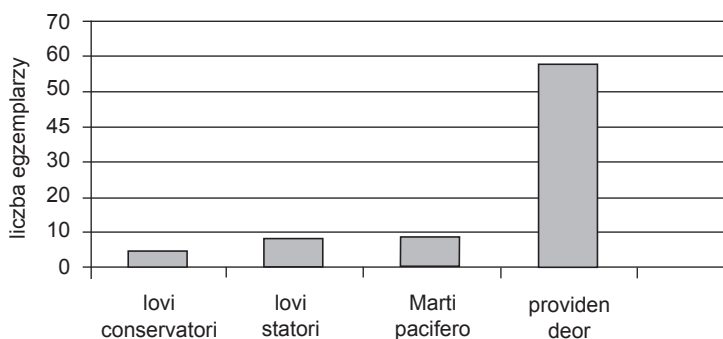
⁴² S. Estiot: *L'or...*, *Fl.*, nr 1. Cohen 6, *Fl.*, nr 42; RIC 5/1, *Fl.*, nr 20 — podają też aurei typu *Marti victori*, brak ich egzemplarzy w zestawieniach S. Estiot.

⁴³ *Aureliani* z Siscii i Serdiki — S. Estiot: *Monnaies...*, s. 378—379, 408—409; por. RIC 5/1, *Fl.*, nr 110—113.

⁴⁴ *Aurei* z Kyzikos — S. Estiot: *L'or...*, *Fl.*, nr 10—17; por. Eadem: *Monnaies...*, s. 429; RIC 5/1, *Fl.*, nr 17—18 (atrybucja: Rzym), 114—115.

⁴⁵ Por. A.A. Kluczek: *Empereur romain et dieux. Sources numismatiques et investiture divine d'Aurélien (270—275)*. In: „Historie. Historica”. Nr 13. Red. M. Myška. Ostrava 2006, s. 9—26.

⁴⁶ Por. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie...*, s. 99—100.

Wykres 9. „Bogowie” w mennictwie srebrnym Floriana — typologia

Mało miejsca zajmowała też w wyobrażeniach zamieszczanych na monetach bitych w imieniu Floriana idea *victoria*. Choć emitowano dla niego srebrne monety, łącząc na ich rewersach temat *victoria* z epitetem nadającym wieczny charakter zwycięstwu: *victoria perpetua Augusti*⁴⁷, to w analizowanych skarbach nie ma takich egzemplarzy. Wspomniałam o tym, że brakuje także monet lansujących slogan *victoria Augusti*. Są to, wydaje się, przesłanki do sformułowania przypuszczenia, że szeroko pojmowana idea *victoria* nie była, bynajmniej, mechanicznie powielana w wyobrażeniach w mennictwie w III wieku. Uwaga ta dotyczy zarówno tematu wiktorii łączonej ze zwycięstwem nad konkretnym przeciwnikiem, jak i tej mającej bardziej uniwersalny, nawet „wieczny” wymiar oraz będącej cnotą cesarską. Zespół wyobrażeń należących do tej kategorii tematycznej uzupełnia wszak propagowanie na aureusach Floriana idei *victoria Gotthica*⁴⁸ oraz *victoria perpetua*⁴⁹. Nominał oraz rzadkość podejmowania takich haseł⁵⁰ dostarczają dodatkowego argumentu przekonującego o tym, że topiczna w mennictwie rzymskim idea *victoria* w latach 70. III wieku nie była natrętnie lansowana, a wręcz przeciwnie: pojawiała się stosunkowo rzadko — występowała na okazjonalnych, wyjątkowych pod względem nominału albo małych emisjach.

Obecność wątków wojskowych w wyobrażeniach namonetnych była zjawiskiem naturalnym w III wieku⁵¹. W przypadku Floriana kategoria

⁴⁷ Monety z Serdiki — S. Estiot: *Monnaies...*, s. 408—409.

⁴⁸ Monety z Kyzikos i Serdiki — S. Estiot: *L'or..., Fl.*, nr 9, 18; Eadem: *Monnaies...*, s. 408, 429.

⁴⁹ Monety z Ticinum — S. Estiot: *L'or..., Fl.*, nr 4—5; Eadem: *Monnaies...*, s. 336. Por. RIC 5/1, *Fl.*, nr 23, 42 (mennica: Rzym, poza *aurei* podane są również *antoniniani*).

⁵⁰ Brak takich monet w analizowanych skarbach. W swych zestawieniach S. Estiot (*Monnaies...*, s. 336, 408, 429) wlicza tylko po 2 egzemplarze monet tych 2 typów.

⁵¹ Por. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie...*, s. 47—48, 66—67, 80—81, 88—89, 95, 110, 117—118; R. Hedlund: „...achieved nothing worthy of memory”..., s. 98—100.

„motywy wojskowe” obejmowała ponad 23% przebadanego zespołu monet srebrnych. Wynik ten nie różni się znacząco od średniej uzyskanej dla mennictwa poprzedników — statystyki sporządzone na bazie analizowanych skarbów wskazują, że monety z tej kategorii stanowiły około 20% numizmatów srebrnych (por. wykres 1)⁵². Jeśli jednak uwzględnić duże natężenie emitowania monet tej kategorii w mennictwie Aureliana (około 29%)⁵³ i jednocześnie małe natężenie w mennictwie Tacyta (niespełna 10%), to na tym tle wysoki wynik uzyskany dla mennictwa Florianowego pozwala na supozycję, że podejmowanie w nim treści, adresowanych wprost do wojskowych, wykraczało jednak poza wyłącznie mechaniczne powtórzenie wcześniej wypracowanych pomysłów⁵⁴. Ponadto z funkcjonujących w tradycji licznych haseł wyzyskano na *aureliani* Floriana jedynie 3 tematy (por. tabela 3). Zdecydowaną część tej kategorii tematycznej zajmują monety typu *concordia militum* (ponad 80%). Pozostałe wątki — *fides militum* i *concordia exercituum* (? ,*exercitus*?) — miały charakter uzupełniający.

W świetle zaprezentowanych danych, określających wymierną obecność podzielonych na kategorie tematyczne idei podejmowanych w mennictwie Floriana, oraz na podstawie porównania ich z rezultatami badań wyobrażeń przedstawionych na monetach innych władców lat 268—276 wypada stwierdzić, że mennictwo Floriana na ogół cechuje „statystyczna przeciętność”. Hierarchia i udział w nim poszczególnych kategorii nie są, oczywiście, wierną kopią obrazu, jaki wyłania się z globalnie ujętego mennictwa jego poprzedników, chociaż obraz ten w dużej mierze przypominają. Niewiele jest odstępstw, te jednak można tłumaczyć czerpaniem z dziedzictwa pomysłów realizowanych w mennictwie bezpośrednich poprzedników: Aureliana, a zwłaszcza Tacyta. Wyrazistość programowa i zindywidualizowanie wyobrażeń w ich mennictwie wpłynęły zapewne na treści ideologiczne podejmowane w imieniu Floriana. Ta zależność może wyjaśniać — przynajmniej częściowo — wystąpienie różnic między obrazem całościowym mennictwa końca lat 60. i pierwszej połowy lat 70. III wieku a obrazem szczegółowym wyobrażeń zamieszczonych na monetach Floriana.

Potraktować można ów mało oryginalny przypadek mennictwa Florianowego jako swoisty negatyw tych treści i sposobów ich wyłożenia w legendach i ikonografii, które określić można mianem zmiennych, oryginalnych, będących wynikiem nie tyle mechanicznego posługiwania się istniejący-

⁵² E. Manders (*Mapping the representation...*, s. 285—286), obecność „military representation” w mennictwie lat 193—284 określa na 22,5%.

⁵³ Por. A.A. Kluczek: *Cesarz rzymski Aurelian jako „paedagogus militum”*. W: „Wieki Stare i Nowe”. T. 1 (6). Red. I. Panic, M.W. Wanatowicz. Katowice 2009, s. 73—99.

⁵⁴ Por. A.A. Kluczek: „*Vue d’Asie mineure*” sur les problèmes de la Crise du IIIe siècle dans l’Empire romain (w druku).

Tabela 3

**„Motywy wojskowe” w mennictwie srebrnym (*antoniniani/aureliani*)
Klaudiusza II, Kwintyllusa, Aureliana, Tacyta i Floriana**

Temat legendy rewersowej	Klaudiusz II		Kwintyllus		Aurelianus		Tacyt		Florian	
	liczba egzem- plarzy	procent L = 2 762	liczba egzem- plarzy	procent L = 259	liczba egzem- plarzy	procent L = 5 606	liczba egzem- plarzy	procent L = 329	liczba egzem- plarzy	procent L = 184
CONCORDIA EXERCIT	14	0,5	58	22,4	10	0,2	—	—	7	3,8
CONCORDIA LEGI	—	—	—	—	76	1,4	—	—	—	—
CONCORDIA MILITVM	—	—	—	—	3 814	68,0	102	31,0	150	81,5
CONSERVAT MILIT	—	—	—	—	—	—	38	11,6	—	—
FIDES EXERCITI	1294	46,9	4	1,5	7	0,1	—	—	—	—
FIDES MILITVM	407	14,7	197	76,1	206	3,7	189	57,4	27	14,7
GENIUS EXERCITI	1037	37,5	—	—	112	2	—	—	—	—
GENIUS ILLVR	—	—	—	—	90	1,6	—	—	—	—
PAX EXERC	9	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—
PROVID EXERCI	1	<0,01	—	—	—	—	—	—	—	—
RESTITVTOR EXERCITI	—	—	—	—	168	3	—	—	—	—
VIRTVS MILITVM	—	—	—	—	1123	20,0	—	—	—	—

Źródło: Obliczenia własne.

mi modelami, ile poszukiwań prowadzących do modyfikowania lub tworzenia nowych wyobrażeń, co może być interesujące w dalszych badaniach nad intensywnością propagowania wątków tematycznych w mennictwie III wieku. Poznanie rozkładu tematów realizowanych w mennictwie Floriana ma także wymiar pozytywny: podkreślana wielokrotnie ich „przeciętność” bezspornie daje podstawy do wnioskowania o oczekiwaniach anonimowego „ogółu” wobec władcy, o zasadniczych problemach, jakie dotykały Imperium, szerzej — o mentalności mieszkańców państwa w III wieku. Doszukać się można w wyobrażeniach namonetych nie tylko odzwierciedlenia programu (a raczej: programów) cesarzy i ich działań, ale również analizować treści zamieszczone na monetach imperialnych w ich roli przekaźnika „konsensusu”⁵⁵ albo jako

⁵⁵ Por. P. Veyne: *L'empire gréco-romain*. Paris 2005, s. 399—406.

odbicia szerszych trendów — taki postulat, zwłaszcza w przypadku efemerycznych i mało wyrazistych rządów zyskuje uzasadnienie. Z przedstawionych w niniejszym artykule wyliczeń wynika, że w wyobrażeniach zamieszczanych na monetach powstałych w imieniu Floriana odzwierciedlone zostały przede wszystkim konwencjonalne marzenia o władcy dysponującym *virtus* i gwarantującym nastanie pomyślności w państwie rzymskim. Silna zależność władcy od armii znalazła z kolei swe odbicie w powstaniu dużej liczby monet zaliczonych do kategorii „motywy wojskowe”.

Agata A. Kluczek

A topic sphere of representations in the coinage of Florian, the Roman emperor (276 AD.)

Summary

The key to discuss the subject-matter in Florian's coinage and differentiate the topic in the coinage in the second half of the third century was to take three following steps: 1) determine the typological structure of the coinage of Florian in percentages, based on the analysis of the content of the monetary treasures, 2) attach the monetary types to broader thematic categories, 3) compare the hierarchy of the thematic categories and monetary types in the coinage of Florian and others emperors governing in the years 268—276 AD.

The basis for the analysis constituted the material covering 778 silver Florian's coins coming from 11 big monetary hoards. A collection of 28 gold Florian's coins, as well as his single medallions was the completion allowing for making conclusions precise. The material for retrospection and comparison constituted 46 186 silver coins minted in the times of Claudius II, Quintillus, Aurelian, and Tacitus. A comparative analysis of topics dealt with in Florian's coinage and that of his predecessors proves that the coin-images made on behalf of Florian were reflected above all in conventional dreams on the ruler equipped with *virtus* and guaranteeing the prosperity in the empire. Moreover, the coins messages present a strong dependence of the emperor on the army.

Agata A. Kluczek

Topische Veranschaulichungssphäre im Münzwesen des römischen Kaisers, Florian (276)

Zusammenfassung

In ihrem Artikel hat die Verfasserin die im Münzwesen des Florians dargestellten Inhalte besprochen und die im Münzwesen der 2. Hälfte des 3. Jhs enthaltenen topischen Elemente unterschieden. Sie ergriff folgende Maßnahmen: die Bestimmung von der prozentualen typologischen Struktur der Ausgabe von den im Florians Namen regelmäßig in Umlauf bringen-

den Münzen, die Zuordnung von den einzelnen Währungstypen zu thematischen Kategorien, der Vergleich von den Hierarchien der einzelnen thematischen Kategorien in Florians Münzwesen mit dem von seinen in den Jahren 268—276 herrschenden Vorgängern.

Die Grundlage für genannte Untersuchungen waren: 778 silberne aus 11 großen Schätzen stammenden Florians Münzen, 28 goldene Florians Münzen und Medaillons des Herrschers. Der Stoff für den Rückblick und Vergleich bildeten auch 46 186 unter der Regierung von Claudius II, Quintillus, Aurelian und Tacitus ausgegebene silberne Münzen. Aus der Vergleichsanalyse geht hervor, dass die an den Münzen angebrachten Bilder vor allem die konventionellen Wünsche von einem tapferen, das Wohlergehen des Imperiums gewährleistenden Herrscher und eine starke Abhängigkeit des Kaisers von der Armee widerspiegeln.